

מלחמת התודעה הראשונה

גבי סיבוני

מבוא

ישראל נתונה בעיצומו של שינוי משמעותי במפת האיומים שלה. הסכם הגרעין בין המעצמות לאיראן הסיר את איום הגרעין המידי ודחה את הבעיה לשנים הבאות. האיום הקונוונציונלי פחת באופן ניכר כבר עם חתימת הסכמי השלום עם מצרים (1979) וירדן (1994) וחיסולו של צבא עיראק במלחמות המפרץ (1991 ו-2003), ועתה ביתר שאת עם צאתו של צבא סוריה ממעגל האיום, כתוצאה מהתמקדותו במלחמת האזרחים במדינה ושחיקתו הרבה במהלכה. האיום התת-קונוונציונלי, בעיקר מכיוונו של חזבאללה, לא פחת, ונדמה שהוא אף עלול להתעצם בטווח הבינוני בשל השקעת משאבים איראניים בהתעצמות הארגון. עם זאת, נראה שמעורבות חזבאללה במלחמת האזרחים בסוריה תמשיך להרחיק אותה מהחלטות לנקוט פעילות הרפתקנית מול ישראל. האיומים הביטחוניים הנוכחיים על מדינת ישראל נובעים משלושה מקורות:¹ הראשון – מדינות דוגמת איראן; השני – ארגונים תת-מדינתיים דוגמת חזבאללה וחמאס, המחזיקים בטרטוריה מוגדרת או פועלים באזורים שבהם אין שליטה יעילה של מדינות כושלות כמו סוריה ולבנון, ואף במדינות שקשה עדיין להגדירן כמדינות כושלות, אבל יש להן בעיות שליטה על חלקים משטחן, כגון מצרים; השלישי – ארגוני ג'האד עולמי חסרי טריטוריה דוגמת ארגוני אל-קאעדה, או ארגונים בעלי תפיסת טרטוריה מרחיבה דוגמת 'המדינה האסלאמית' הפועלת בעיראק, בסוריה, בחצי-האי סיני, בלוב ובמדינות רבות נוספות. לצד אלה נמשכים הנסיונות להקים תאי טרור בשטחי יהודה ושומרון וקיימת תופעה של טרור יחידים, המאפיינת את גל הטרור שעמו מתמודדת ישראל מאז אוקטובר 2015. ישראל, אם כך, מתמודדת עם מעד רחב של ארגונים לא-מדינתיים בעלי מניעים שונים ומגוון יכולות.

רוב הגורמים שעמם מתמודדת ישראל הם בעלי מגוון יכולות אש קינטיות, המאפשרות להם פגיעה מרחוק במטרות בשטחה של ישראל, כשחלקן משמעותי ורחב-היקף. הדוגמה הקיצונית היא חזבאללה, המאיים על ישראל באמצעות יכולות אש תלולת-מסלול, שחלקן בעלות טווח ארוך, עוצמת הרס רבה ודיוק הולך ומשתפר. לצד אלה, לארגון יכולות לחימה נוספות שאף שופרו במהלך שנות מעורבותו במלחמת האזרחים בסוריה. כך לדברי מפקד בכוחות המיוחדים של החזבאללה, בהתייחסו לניסיון שצבר הארגון בסוריה: "במובנים מסוימים, סוריה היא חזרה גרלית למלחמה עם ישראל"². גם חמאס ממשיך להתעצם ברצועת עזה, אם כי הוא מתקשה להתמודד עם הפגיעה הקשה בהברחות לרצועה בעקבות שינוי הגישה המצרית לנושא, בשעה שארגונים לא-מדינתיים אחרים נשענים על יכולות קינטיות פחותות, המאלצות אותם למקד את מאמצייהם בפעולות טרור בשטח הרצועה עצמו.

מעצם טבעו מכוון הטרור להשיג הישגים תודעתיים באמצעות הפעלה של כוח. לפעולה הקינטית בממד הפיזי יש תמיד השפעה על התודעה של מגוון קהלי יעד (אוכלוסיית התוקף, זו של הנתקף, מקבלי החלטות, קהלים במדינות שכנות ועוד), ובמקרים רבים המטרה המרכזית של הפעולה היא השגת ההשפעה התודעתית הזו. מגמה חשובה שנרשמה בשנים האחרונות היא התפתחות היכולת להשפיע על תודעת המונים ויחידים באמצעות פעולות במרחב הקיברנטי (לעתים במשולב עם פעולה קינטית במרחב הפיזי).³ התפתחות הטכנולוגיה ומהפכת המידע מאפשרות לעתים להשיג תוצאות משמעותיות אף ללא פעולה קינטית, או תוך שילוב עם פעולה פיזית. הן מקנות יכולת להשפיע על קהלי יעד שונים באופן מידי, ובמאמץ מופחת במידה ניכרת מהמאמצים הנדרשים להשגת תוצאות דומות תוך שימוש בממד הקינטי בלבד. במסמך אסטרטגיית צה"ל נכתב כך: "מאפייני הפעלת הכוח של האויב השתנו והם מציבים אתגרים חדשים בפני צה"ל: ירידת איום הצבאות הסדירים המדינתיים ועליית איום של ארגונים תת-מדינתיים, בלתי-סדורים או סדורים למחצה [...] (ירידה באיום התמרון לשטחנו והותרת איום חדירה מוגבלת לשם פח"ע או הישגים תודעתיים)".⁴ נדמה כעת שגובר משקלם של מאמצי הפעולה ברשתות החברתיות, ומאמצי התודעה שהאויב מפעיל משתכללים וכוללים נוכחות ופעולה משמעותית באינטרנט. הפעולה ברשת אינה נחלתם של ארגונים לא-מדינתיים בלבד. גורמים רבים נוספים פועלים במרחב, וביניהם: מדינות עוינות, ארגוני טרור, וגם ארגונים לא-ממשלתיים (NGO's) בעלי מגוון סדרי יום ומטרות.

מלחמת התודעה

ישראל מתמודדת בימים אלה עם גל טרור יחידים הפועל בזירה הפנימית, לצד מתקפה עולמית המבקשת להשיג קשת יעדים, ובהם: פגיעה בלגיטימציה של ישראל ובמערכת המשפט שלה, קידום חרם כלכלי ואקדמי וכן מתקפות דיפלומטיות בקהילה הבינלאומית. טרור היחידים מומרך על ידי הסתה לבצע פיגועי טרור ספונטניים, שאינם מצריכים תשתית ארגונית ולוגיסטיקה מאורגנת. המשותף לכל המתקפות האלה הוא השימוש הנרחב שנעשה ברשתות החברתיות כדי להסית לפעולות נגד אזרחי המדינה בארץ ומחוץ לה, ולקדמן.

מהפכת המידע המתחוללת בעשורים האחרונים יצרה מציאות חדשה המאפשרת זרימה של מידע ללא מתווכים. אף שהיבטים רבים בתופעה הזו חיוביים, הרי יש לה גם רכיבים בעייתיים ביותר. היא מאפשרת להשפיע על התודעה של ציבורים רחבים גם באמצעות מניפולציות תודעתיות, להשפיע על מפגעים בכוח, לייצר הסתה פרועה ולבסוף אף להשיג הישגים ממשיים בהשפעה על מקבלי החלטות ודעת הקהל, באמצעות תשומות נמוכות ביחס לאלה שנדרשו בעבר – אז נדרשה גם השפעה באמצעות פעולה של ממש במרחב הפיזי. כך, בתהליך מתמשך יורדת האפקטיביות של רכיבי הכוח הקלאסיים בהתמודדות על התודעה. צבאות מוצאים עצמם מתקשים להתמודד עם תופעות במלחמת התודעה, כשהרלוונטיות של אמצעי הלחימה הקינטיים זוללי המשאבים פוחתת.

חברות רבות מתמודדות עם תופעות דומות, וישראל אינה יוצאת דופן בהקשר זה.⁵ תקשורת המונים הישירה באמצעות הרשתות החברתיות והמדיה הדיגיטלית מאפשרת להעביר מסרים ממוקדים לקהלי יעד שונים, באופן המנסה להשפיע (ובמקרים רבים גם מצליח) על התנהלותם, על דעותיהם ועל הבנתם את האינטרסים שלהם. הפעולה ברשת האינטרנט משפיעה בצורה משמעותית גם על אמצעי התקשורת הקלאסיים דוגמת שידורי טלוויזיה, רדיו ועיתונות מודפסת, וכך מועצמות ההגברה והתהודה של המסר. גל הטרור העולמי אינו רק תולדה של השפעת מסרים המועברים ברשת האינטרנט, ויוזמיו עושים שימוש ברשת כדי להעצים את התהודה של האירועים, וכך משיגים שני הישגים מול שני קהלי יעד עיקריים: השפעה על מפגעים נוספים בכוח, ובמקביל העצמת החרדה של האוכלוסייה האזרחית.

מעבר לאתגר הטרור המושפע על ידי מסרים ברשתות החברתיות ובפלטפורמות אינטרנט נוספות, מדינת ישראל מתמודדת עם גורמים נוספים המשקיעים מאמצים נרחבים כדי לפגוע בתדמיתה ומדיניותה. על ציבורים שונים בקהילה הבינלאומית מופעל מאמץ תודעתי רשתי לקידום חרם על מדינת ישראל ולהתנגדות למדיניותה

ולפעולותיה. מאמץ זה מופעל הן ישירות כלפי מקבלי החלטות והן כלפי מגוון ציבורים רלוונטיים (ארגונים לא־מדינתיים, פוליטיקאים ועוד). אחת המטרות היא לקעקע את הלגיטימיות של מערכת המשפט של ישראל, כדי להשפיע על קבלת החלטות בנושאים הרלוונטיים לה במוסדות בינלאומיים. על אף שהמאמצים האלה מופעלים באופן עצמאי ומבוזר, הם מזינים זה את זה.

מבצע 'צוק איתן' המחיש את עוצמת התופעה. הישגי האויב במבצע אינם צריכים להימדד רק בהיבטים הקינטיים. מבחינת האויב היו ויש למערכה הישגים משמעותיים בממד התודעתי. אימוץ "דוקטרינת הקורבן"⁶ בידי חמאס משרת את מיצוי ההישגים התודעתיים במבצע. המערכה המשפטית (לפני המבצע, במהלכו ואחריו) שבה מתמודדת ישראל עם גורמים שונים בקהילה הבינלאומית היא מערכה על צמצום חופש הפעולה של צה"ל בעימותים עתידיים בכלל, על צמצום חופש הפעולה שלו להפעיל אמצעי לחימה מסוימים ועוד. כל אלה מהווים עבור הצד השני הישגים חשובים ובני־קיימא, לא פחות מהנזקים שנגרמו לצד הישראלי בנפש וברכוש במהלך המערכה. מאמץ תודעתי נוסף מופעל כדי להשפיע על הציבור בישראל ולהחליש את חוסנו. כך ניתן לראות פעולות ממוקדות של חמאס שכל כוונתן לייצר הישג תודעתי, גם תוך שימוש באמצעים פיזיים. דוגמה לכך היא שיגור רקטות לכיוון נמל התעופה בן־גוריון בזמן מבצע 'צוק איתן' – גם אם לא הושגו פגיעות – שמטרתו הייתה הישג תודעתי מול הציבור בישראל ומול חברות התעופה הזרות.

זוהי מלחמה העושה שימוש נרחב בתשתיות המידע כדי להגיע למגוון קהלי יעד, ולהשיג מולם הישגים רלוונטיים. במלחמת התודעה מול אויבים ויריבים מבוזרים, עיקר המאמץ נעשה כדי להשיג הישגים תודעתיים באמצעות השימוש בטכנולוגיית התקשורת המודרנית. ביטחונה של מדינת ישראל נשען במידה רבה על צה"ל ועל שאר ארגוני הביטחון, אולם נדמה שעוצמת האיום הזה טרם הופנמה במלוא משמעותה. אמנם, מול איום הטרור גיבשה ישראל תפיסת סיכול שהצליחה להתמודד עם טרור המתאבדים, אך גל טרור היחידים שעמו מתמודדת ישראל מאז סתיו 2015 מהווה אתגר לתפיסה זו, ומחייב גיבוש דרכים ושיטות התמודדות עדכניות. יתר על כן, אין זה האיום היחיד ואולי אף לא האיום המרכזי, שכן גם המאמץ לפגוע בחופש הפעולה של צה"ל מהווה איום משמעותי וחמור.

כיצד ניתן להתמודד

הפעלת הכוח העיקרית של צה"ל היא במרחב הפיזי, וכתוצאה מכך בניין הכוח שלו מוכוון אף הוא לפעולה במרחב זה. צה"ל מצטייד ביכולות תמרון, בכלים משוריינים,

במטוסים, באמצעי הפעלת אש מדויקת, ועוד. לכל פעולה של צה"ל תהיה השפעה תודעתית, אולם המטרה הקלאסית של הפעלת כוח צבאית היא הישגים פיזיים של ממש, כשההישג התודעתי הוא במקרים רבים תוצאתי. לדוגמה: השמדת חילות האוויר של מצרים וסוריה במלחמת ששת הימים. עם זאת, היו גם פעולות קינטיות שצה"ל ביצע ושההיגיון המוביל שלהן היה תודעתי, לדוגמה: "בוס" על-קולי מעל ארמונו של אסד בדמשק, במטרה להעביר לו מסר שיפעל לרסן פעולות טרור במרחב רמת הגולן. לצד אלה מפעיל צה"ל מאמצים "רכים" יותר דוגמת מאמץ הסייבר ההגנתי וההתקפי, שנועדו לתמוך במאמץ הקינטי העיקרי. אף שקיים קושי מובנה להעריך הישגים של פעולות במרחב התודעתי, הרי ניתן לקבוע במידה רבה של ודאות שהאפקטיביות של האמצעים הקינטיים מול האיום הגלום במלחמת התודעה אינה גבוהה. דומה הדבר לאביר מימי הביניים המצטייד בשריון כבד נגד אויבים המבקשים לפגוע בו, כשבפועל הוא מותקף על ידי נמלים החודרות מתחת לשריונו ומכרסמות אותו מבפנים.

אין להמעיט בחשיבות בניין הכוח והיכולות הקינטיות – אלה נותרו חומת המגן מול מגוון איומים. אולם, חובה על צה"ל ומדינת ישראל לאזן את ההשקעות בבניין הכוח הקינטי על ידי פיתוח תפיסת פעולה רלוונטית, הנתמכת במגוון יכולות מתחום הפעולה במרחב התודעתי ברשת ובאמצעים מתווכים אחרים, כדי שניתן יהיה להתמודד באופן אפקטיבי במלחמת זו. צה"ל לא יוכל להיות הגורם היחיד המנהל את המלחמה הזו, אשר לה היבטים לאומיים רחבים, ולכן גם ניהולה מחייב שידוד מערכות ברמה הלאומית. חלק מהאתגרים שעומדים מתמודדת מדינת ישראל קיימים גם במדינות אחרות: המאבק בטרור היחידים, המונע בעיקר על ידי הסתה ומאמצי תודעה של ארגוני הג'האד, או המאמץ לפגוע בלגיטימיות של הפעלת כוח בכלל, העלול לפגוע בחופש הפעולה של מדינות מערביות נוספות, ולא רק בזה של צה"ל.

ההתמודדות במלחמה זו צריכה לכלול מספר רכיבים. הפנמת התובנה שאנו נתונים במערכה רב-ממדית משולבת ברמה הלאומית מחייבת גיבוש תפיסה כוללת. תפיסה זו תידרש לשלב את כל גורמי הפעלת הכוח במדינה וכן גורמים משפטיים, כלכליים ודיפלומטיים. מובן שצה"ל יהיה אחד הגורמים המרכזיים, ולצורך זה יידרש אף הוא לפתח תפיסת פעולה מתאימה. תפיסה זו תחייב פעולה במגוון היבטים, ובהם: פיתוח יכולת אכוונה של מודיעין באמצעות ציון ידיעות חיוניות (צי"ח) רלוונטי, יכולות איסוף ומחקר במטרה לאפשר בנייה של תמונת מצב מתמשכת, עדכנית והולמת. יש גם לפעול כדי לפתח שיטות להערכת ההישג במרחב התודעתי, במטרה לנסות ליצור קשר בין פעולה לתוצאה. ניתוח המודיעין ותמונת המצב הקונקרטי של ישראל יאפשרו לבצע הערכת מצב תודעתית, כשעל תחום התודעה להיות חלק מובנה בהערכת המצב

הכוללת – הן ברמה הלאומית והן בצה"ל. לכן, יש לפתח יכולת לבצע הערכת מצב אינטגרטיבית שתשתף את כלל הגורמים הרלוונטיים ברמה הלאומית (צה"ל, ארגוני ביטחון, משרד החוץ, משרד המשפטים, גורמי הסברה ואחרים). כן נדרש לפתח יכולת לפעולה במרחב התודעתי מול מגוון קהלי יעד. תפיסת הפעולה צריכה להתייחס לפעולות שעיקרן תגובתי (הגנתי) מול איומים קיימים, יכולת סיכול מול איומים מתהווים, ולבסוף – יכולת יוזמת של פעילות פרו-אקטיבית (התקפית) להשגת יעדים מול מגוון קהלי יעד הנוגעים בדבר, בהם: המפגע היחיד, מנהיגות האויב, מפקדיו ולוחמיו, ובנוסף גורמים בקהילה הבינלאומית (מקבלי החלטות, מובילי דעת קהל וארגונים לא-ממשלתיים).

לצורך מימוש יכולת הערכת המצב ברמה הלאומית ולשם בקרת הפעולות והתוצאות, ראוי יהיה להקים חדר מצב לאומי בשיתוף כל הגורמים העוסקים בנושא. חדר מצב זה יידרש לגבש תמונת מצב מתמשכת המבוססת על מודיעין, על תובנות מחקריות ועל הערכת מצב מתמשכת, במטרה לסנכרן את כלל הפעולות של הארגונים השונים במערכה. בשוק האזרחי התפתחה דיסציפלינה לפעולה במרחב התודעה, בעיקר למימוש מסעות פרסום ושיווק, על ידי חברות המתמחות בשיווק, בפרסום ובמדיה. ברמה הלאומית יהיה צורך להכשיר ולפתח כוח אדם שיוכל לפעול באופן אפקטיבי במלחמת התודעה. צה"ל יידרש אף הוא לעניין זה. באופן מסורתי, אתוס הלחימה של צה"ל מכוון למרחב הקינטי. הפנמת העוצמה של האיום מחייבת התאמה של פיתוח והכשרת מפקדים וכוח אדם למקצועות ייעודיים. אין להמעיט בחשיבות הטכנולוגיה כרכיב חיוני ביכולת לפעול במרחב התודעתי. מימוש התפיסה מחייב השקעות משמעותיות בטכנולוגיה. השקעות אלה שוליות ביחס לתקציבים המושקעים בבניין כוח קינטי, ולכן צריך יהיה למצוא את האיזון המתאים ביניהם.

ישראל אינה בודדה במערכה, ואף שקיימת שונות בין האתגרים שבפניהם ניצבות מדינות אחרות לבין אלה שבפני מדינת ישראל, נדרש למצוא מצע לשיתוף פעולה עם מדינות המתמודדות עם אתגרים דומים. שיתוף פעולה מודיעיני נרחב מתקיים כבר עם מדינות רבות. לצדו יש להעמיק את שיתוף הפעולה לפיתוח יכולות משותפות, ולבניית קואליציות רחבות המעורבות בפעולה משותפת. בהקשר זה יש לציין גם את הצורך בשיתוף פעולה מול ענקי הטכנולוגיה. בישראל החל תהליך חקיקה לטיפול בהסתה בכלל וברשת בפרט. נעשה גם ניסיון לפעול מול חברות טכנולוגיה לשם הסרת תכנים בעייתיים מהרשתות.⁷ מאמץ זה מחייב אף הוא שיתוף פעולה בינלאומי במטרה לקדם שיח עם חברות הטכנולוגיה הגדולות לצד רגולציה וחקיקה, שתוכל לסייע לצמצום

הסתה בהסתמך על החוק הבינלאומי,⁸ וכך יצומצמו גם חופש הפעולה של מפגעים וגורמי טרור ברשת, והשימוש שלהם בטכנולוגיות מידע.

סיכום

במלאת עשור למלחמת לבנון השנייה צף מחדש השיח על מוכנותה של מדינת ישראל להתמודד ב"מלחמת לבנון השלישית", וכיצד זו תיראה. אכן, איום חזבאללה בזירה הצפונית הוא משמעותי, וחובה על צה"ל להתכונן אליו במלוא המרץ. אולם, במקביל לאיום זה בימים אלה מתמודדת מדינת ישראל במלחמת תודעה במלוא העוצמה – מלחמה העושה שימוש בתשתיות האינטרנט כדי לפגוע במדינת ישראל ובאזרחיה באמצעות טרור. הפעולה מכוונת בעיקר לתודעה, בין אם כדי לשכנע את הקהילה הבינלאומית לפעול נגד ישראל ובין אם למטרת הסתה לפעולות טרור של יחידים. לצד זאת, יריבי המדינה עושים שימוש ברשת למגוון צרכים, וביניהם: קידום החרם על ישראל, פגיעה במערכת המשפט שלה ובלגיטימיות של הפעלת הכוח. זאת, בין היתר, במטרה לצמצם בצורה משמעותית את חופש הפעולה ואת הלגיטימיות של מדינת ישראל.

ישראל חייבת להפנים את עוצמת המלחמה הזו, ולפעול באפקטיביות מול אויבים ויריבים. חלק מהאתגרים האלה משותפים למדינות נוספות, ולכן חובה לאתר יחד איתן מרחבי שיתוף פעולה. מלחמת התודעה הראשונה אינה מלחמה עתידית, היא מתרחש כאן ועכשיו. מוטב שמקבלי ההחלטות במדינה יפנימו את התובנה הזו מוקדם ככל האפשר, ויגזרו מכך את הפעולות הנדרשות.

הערות

- 1 **אסטרטגיית צה"ל**, אוגוסט 2015, <http://goo.gl/fGpGiu>, עמוד 9.
- 2 Jamie Dettmer, "Hezbollah Develops New Skills in Syria, Posing Challenges for Israel", *Voice of America*, April 27, 2016.
- 3 Hans-Luidger Daniel, Yair Sharan, Christian Repp and Niv Ahituv, **Terrorism and the Internet**, IOS Press BV, 2010.
- 4 **אסטרטגיית צה"ל**, עמוד 11.
- 5 **ניתוח "פיגועי ההשראה", שהתבצעו בשם דאעש במדינות המערב**, מרכז המידע למודיעין וטרור על שם מאיר עמית, 9 באוגוסט, 2016.
- 6 גבי סיבוני, "בין 'עופרת יצוקה' ל'עמוד ענן' ול'צוק איתן'", בתוך **צוק איתן – השלכות ולקחים**, ענת קורץ ושלמה ברום (עורכים), המכון למחקרי ביטחון לאומי, נובמבר 2014.
- 7 טובה צימוקי, "טרור ברשת: 'חוק הפייסבוק' בדרך לממשלה", *ynet*, 5 ביולי, 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4824249,00.html>
- 8 Wibke Kristin Timmermann, "Incitement in international criminal law", *International Review of the Red Cross*, Volume 88, Number 864, December 2006.